

جمهوری اسلامی ایران
وزارت جهاد کشاورزی

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی،
اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی

یادداشت هفتگی

سیاست‌گذاری اقتصاد و توسعه کشاورزی و روستایی

سال ۱۴ / شماره ۵۳ / ۱۴۰۲

۱۴۰۲/۰۵/۰۴

مطالب این شماره

معرفی اجمالی برخی از نظام‌های میراثی کشاورزی
با اهمیت جهانی (GIAHS) مبتنی بر دانش بومی
و سازگار با کم‌آبی کشور..... ۲

تهیه و تحلیل: نیلوفر رضایی

همکار: اشرف سجادی

این مؤسسه با کمال احترام و سپاس، پذیرای نظرات ارزشمند
خوانندگان این اثر می‌باشد

تلفن: ۴۲۹۱۶۰۰۰ نمابر: ۸۸۹۶۶۶۰ صندوق پستی: ۱۵۱۵ - ۱۵۸۱۵
کدپستی: ۳۷۳۱۳ - ۱۵۹۸۶

E-mail: aperi@agri-peri.ac.ir
<https://www.agri-peri.ac.ir>

عنوان خبر: معرفی اجمالی برخی از نظام‌های میراثی کشاورزی با اهمیت جهانی (GIAHS) مبتنی بر دانش بومی و سازگار با کم‌آبی کشور

تهیه و تحلیل: نیلوفر رضایی

همکار: اشرف سجادی

کد: PN-3-14020504-(84)

خلاصه متن خبر

سازمان خواربار جهانی در سال ۲۰۰۲ در پاسخ به روند تضعیف نظام کشاورزی سنتی در اجلاس توسعه پایدار (ژوهانسبورگ)^۱ - آفریقای جنوبی) با مشارکت اعضا به منظور حفاظت میراث کشاورزی در سطح جهانی در یک اقدام ابتکاری نظام‌های میراثی کشاورزی با اهمیت جهانی^۲ (GIAHS) را معرفی کرد. اصلی‌ترین هدف این اقدام، شناسایی و حفاظت از سیستم‌های میراث کشاورزی مهم در سطح جهان و حفظ تنوع زیستی متناسب با آن بوده است (فائو، ۲۰۰۲). از سال ۲۰۰۵ تاکنون ۷۸ سایت در ۲۴ کشور به عنوان میراث کشاورزی مهم جهانی ثبت شده‌اند و تعداد ۱۰ پروپوزال نیز از ۷ کشور مختلف در حال بررسی برای ثبت در این نظام می‌باشد. ایران تاکنون چهار نظام شامل ۱- **نظام کشاورزی مبتنی بر قنات در کاشان** (سال ۲۰۱۴)، ۲- **نظام تولید انگور و فراورده‌های آن در دره جوزان ملایر** (سال ۲۰۱۸) و ۳- **نظام سنتی زعفران مبتنی بر قنات گناباد** (سال ۲۰۱۸) ۴- **نظام تولید سنتی انجیر دیم استهبان** (۲۰۲۳) را به ثبت جهانی رسانده است.

معیارهای جیاس: ویژگی‌ها و خصوصیات منحصر به فرد این نظام‌ها در قالب معیارهای پنج‌گانه جیاس آن‌ها را به نظام کشاورزی با اهمیت جهانی تبدیل کرده است. به‌طور کلی پنج معیار برای ثبت هر نظام در نظر گرفته می‌شود. این معیارها عبارت‌اند از: «**معیشت و امنیت غذایی، تنوع زیستی، دانش و فنون سنتی و بومی، سازمان‌های اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی و در نهایت، چشم‌انداز بصری بارز**».

1. Johannesburg
2. Globally Important Agricultural Heritage System

یکی از این معیارها دانش و فنون سنتی و بومی است. دانش بومی به‌صورت زیر تعریف شده است.

دانش بومی: دانشی که کشاورزان آن را به کمک تجربه خودآموخته و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌کنند. این دانش به تدریج رشد می‌کند و در طول زمان مورد آزمایش قرار گرفته و با محیط تطبیق یافته و سازگار شده است (لیونبرگ و گوین، ۱۳۷۴).

در این یادداشت، نظام‌های میراثی کشاورزی با اهمیت جهانی (GIAHS) که مبتنی بر دانش بومی و سازگار با شرایط کم‌آبی کشور ثبت شده است به طور مختصر بررسی می‌شوند.

تحلیل موضوع

آب عامل مهمی در دستیابی به پایداری کشاورزی از نظر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است. بحران آب یکی از چالش‌های مهم دهه‌های اخیر در بسیاری از کشورها از جمله ایران است که مدیریت کارآمد و مناسب منابع آب را ضروری می‌سازد. یکی از راهکارهای مدیریت مناسب منابع آبی، توجه کافی به دانش بومی و ابتکارات محلی سازگار با شرایط محیطی است. مردم بومی از توانایی‌های خاصی در خصوص شناخت و نحوه استفاده از تجارب برخوردارند (برزگر و همکاران، ۱۳۹۷). بحران آب و کم‌آبی در ایران، کشاورزان را ناچار ساخته است تا با استفاده از سازوکارهای مدیریتی خلاقانه و ابتکاری و استفاده مطلوب از دانش و تکنیک‌های توسعه‌یافته در طول تاریخ، از طریق تجربه به شکل پایداری از منابع آب استفاده کنند و از این طریق معیشت پایداری را فراهم و حفظ نموده و به عنوان بخشی از میراث کشاورزی به نسل بعد منتقل نمایند.

در دو دهه اخیر سازمان خواربار کشاورزی (فائو) ضمن معرفی جیاس، برای انتخاب و ثبت یک نظام میراثی کشاورزی با اهمیت جهانی پنج معیار اصلی و کلیدی شامل امنیت و معیشت، تنوع زیستی، دانش بومی، فرهنگ‌ها و ارزش‌های اجتماعی و چشم‌اندازهای بصری بارز را در نظر گرفته و در زمینه انطباق فنون و شیوه‌های بومی با فنون و شیوه‌های جدید تلاش‌های جدی را آغاز کرده است. این تلاش‌ها مباحث بدیعی را در گستره توسعه پایدار کشاورزی و شناسایی نظام‌های موروثی کشاورزی تاب‌آور مطرح کرده است، در این نظام‌ها فنون سنتی زیادی برای اطمینان از تولید پایدار در قطعات کوچک زمین، طراحی شده است و کلیه مراحل کاشت تا برداشت و پس از آن به‌صورت کاملاً سنتی و با تکنیک‌های خلاقانه انجام و به‌واسطه ارتباطات

نزدیک با فرهنگ محلی توسعه یافته و تاب آور و نوآورانه باقی مانده و حیات و شادابی را در مناطق به ارمغان آورده است. بی توجهی به دانش بومی به مثابه اتلاف منابع عظیمی از هوش و استعداد و توانایی است. دانش بومی در دو نظام ثبت شده انجیر دیم استهبان و کشت زعفران مبتنی بر قنات در گناباد نقش مهمی در مدیریت منابع آبی و سازگاری با شرایط خشکسالی داشته است.

(۱) دانش بومی در نظام انجیر دیم استهبانات

سابقه استفاده از روش های سنتی در آبخیزداری از طریق کاهش آب های مازاد سطحی، استفاده از سیلاب و انتخاب بهترین روش کاربری اراضی در مناطق خشک و نیمه خشک استان فارس به چندین هزار سال قبل باز می گردد. تولید کنندگان انجیر در استهبان به منظور کنترل سیلاب و کاهش فرسایش، ساخت وسازهای سنتی را با استفاده از سنگ و خاک رس ایجاد می کنند. جمع آوری آب مازاد با استفاده از حوضچه های کوچک در حوزه آبخیز استهبان، نمونه بارز همزیستی ساکنان فهیم این سرزمین با عوامل آبخیز است. کارایی روش غرقابی در باغات انجیر، کاهش فرسایش اراضی و تولید محصولات کشاورزی مختلف، کاهش خسارات ناشی از سیل، تولید محصولات کشاورزی با استفاده از آب های سطحی، حفظ خاک، اشتغال و غیره از نتایج استفاده از دانش بومی در مدیریت پایدار این حوزه های آبخیز می باشد.

شکل ۱. باغات انجیر دیم استهبان

(۲) دانش بومی در نظام زعفران مبتنی بر قنات گناباد

زعفران یکی از ارزشمندترین ادویه های جهان به شمار می آید. این محصول باتوجه به ارزش اقتصادی بالا، نیاز آبی پایین و عدم نیاز به آب های تابستانی، در مناطق حاشیه ی کویر که عمدتاً با خشکسالی و کمبود آب مواجه هستند جایگاه ویژه ای دارد. این محصول بسته به شرایط منطقه و میزان بارندگی مجموعاً ۵ تا ۶ نوبت آبیاری در طول فصل رشد نیاز دارد که در صورت بارندگی کافی در فصل زمستان و

بهار از تعداد نوبت های آبیاری کاسته می شود. گناباد یکی از مناطقی است که از زمان های قدیم کشت زعفران در آن رونق زیادی داشته است. منطقه گناباد نهر دائمی ندارد و منبع اصلی تأمین آب برای مصارف کشاورزی و شرب در این منطقه آب های زیرزمینی به ویژه قنات است. از قدیم الایام تاکنون روش انتقال و استفاده از آب مبتنی بر قنات، همچنان در برخی از روستاها و مناطق مسکونی، کشاورزی و دامداری رایج است و از الزامات اصلی کشت در این منطقه می باشد. فناوری قنات سیستم منحصربه فرد و منبع آب مطمئن است که از ابتکارات ویژه ایرانیان بوده و سابقه طراحی و استفاده از آن به بیش از ۲۵۰۰ سال قبل برمی گردد. کشاورزان منطقه با تکیه بر دانش کاشت، مراقبت و برداشت، و استفاده از نبوغ، ابتکارات و تجربیات بومی و محلی به دست آمده از نیاکان خود و نیز استفاده از دانش بومی منطقه سعی در توسعه و بهبود کشت و کار زعفران داشته و با حفظ نظام موروثی موجب حفظ تنوع زیستی، محیط زیست، افزایش بهره وری و پایداری کشاورزی در منطقه شده اند.

شکل ۲. مزارع زعفران

پیشنهادهای سیاستی

(۱) دانش بومی در شکل گیری پایه های اقتصادی و معیشتی جوامع روستائی و کشاورزان نقش مهمی بر عهده دارد؛ به گونه ای که اگر به این دانش و ابتکارات محلی بی توجهی شود این پایه ها و تبع آن سنت ها، عقاید و معیشت مردم از بین می رود. باتوجه به بحران آب و کم آبی در کشور لازم است مسئولین و دست اندکاران ضمن شناسائی، حفظ و صیانت از این ابتکارات خلاقانه و نوآورانه نسبت به توسعه و ترویج آن اقدام نمایند.

(۲) تلفیق دانش بومی با دانش و فناوری نوین، الگویی برای تحقق توسعه پایدار کشاورزی در کشور می باشد. لازم است جوامع دانشگاهی، تحقیقاتی و علمی با کمک جوامع محلی با بهره گیری از دانش بومی نسبت به به روز کردن آن اقدام نمایند.

منابع

- ۱- برزگر، م، قربانی، م، حسن زاده، ع. و حسینی گزیر، ع. (۱۳۹۷). تحلیل دانش بومی و ابتکارات محلی سازگار در مدیریت منابع آب. پژوهش های انسان شناسی ایران، ۸ (۲)، ۹۹-۱۲۱.
 - ۲- عمادی، م.ج. و امیری اردکانی، م. (۱۳۸۱). تلفیق دانش بومی و دانش رسمی؛ ضرورتی در دستیابی به توسعه پایدار کشاورزی. اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۳۷ (۱۰).
 - ۳- لیونبرک، هربرت اف و پال اچ گوین. (۱۳۷۴). انتقال کشاورزی از محققان به بهره برداران کشاورزی. ترجمه محمد چیذری. انتشارات دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- 4- FAO. (2002) . Globally Important Heritage Systems . Retrieved from: <http://www.Fao.org/giahs/en/> on july. 20 , 10 am : 25 pages.

تهران - بلوار کریمخان زند - انتهای خیابان شهید عضدی (آبان) جنوبی - خیابان رودسر - پلاک ۵
تلفن: ۴۲۹۱۶۰۰۰ نمابر: ۸۸۹۶۶۶۰ صندوق پستی: ۱۵۱۵-۱۵۸۱۵ کدپستی: ۳۷۳۱۳-۱۵۹۸۶

E-mail: aperi@agri-peri.ac.ir
ECE: ece.aperi@agri-peri.ac.ir
<https://www.agri-peri.ac.ir>